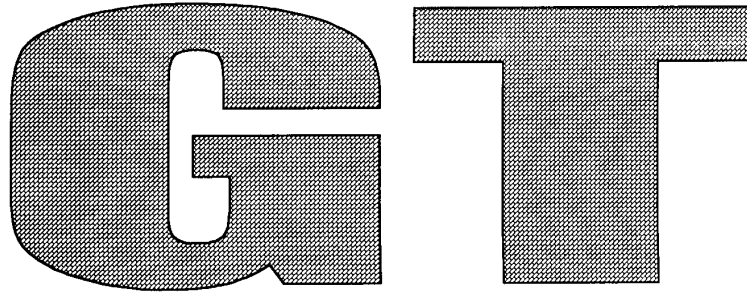

2000/3-4

Gazdaság & Társadalom

Tartalomról:

- Dr. Nagy Pongrác: Jövedelempolitika Magyarország
a rendszerváltás óta
- Dr. Menyhay Imre: Gazdasági racionalizmus és a szándékolt
eredményesség megfordítása
- Dr. Lakatos Gyula: Az amortizáció és az értékcsökkenési leírás
problémái a magyar gazdaságban 1950-1974 között
- Dr. Rétvári László: Természeti erőforrások: A (tudomány-)
politika hullámverésében
- Kiss Krisztina: A települési önkormányzatok gazdálkodása
és fejlődésük várható irányai
- Lentner Csaba: A magyar mezőgazdaság jövőképe
pénzügypolitikai szempontból
- Dr. Gazdag László: Globalizáció, korszakváltás és hazánk esélyei
- Dr. Balázs Judit: A növekedés korlátai:
afrikai gazdasági viszonyok a 19. században

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet

Megjelenik negyedévente

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2001 februárjában készült.

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a Társadalomkutató és Előrejelző Intézet
1132. Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

ISSN 0865 7823

TARTALOM

GAZDASÁG

- Dr. Nagy Pongrác:** Jövedelempolitika Magyarország a rendszerváltás óta 5
- Dr. Menyhay Imre:** Gazdasági racionalizmus és a szándékolt eredményesség megfordítása 28
- Dr. Lakatos Gyula:** Az amortizáció és az értékcsökkenési leírás problémái a magyar gazdaságban 1950-1974 között 84

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

- Dr. Rétvári László:** Természeti erőforrások: A (tudomány-) politika hullámverésében 144
- Kiss Krisztina:** A települési önkormányzatok gazdálkodása és fejlődésük várható irányai 123

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

- Lentner Csaba:** A magyar mezőgazdaság jövőképe pénzügypolitikai szempontból 136
- Dr. Gazdag László:** Globalizáció, korszakváltás és hazánk esélyei ... 156
- Dr. Balázs Judit:** A növekedés korlátai: afrikai gazdasági viszonyok a 19. században 188

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Lentner Csaba

A magyar mezőgazdaság jövőképe pénzügypolitikai szempontból¹

A magyar mezőgazdaság 1990-től kezdődő új agrárpolitikai koncepciójának eredményességét az ágazat átszervezett termelési bázisán mérhető termelési és pénzügyi adatokkal tudjuk a legmegbízhatóbban mérni. Újszerű szempont lehet, hogy a változások hatásának számbavétele olyan időintervallumra korlátozódjon, amikor már a lényegi változások lezárultak, vagyis a megváltoztatott termelési alapok teljesítményei a folyamatos változtatás tényéből fakadó zavaró tényezőktől mentesek. Mindezen szempontok alapján az 1990-es évek második felének termelési és pénzügyi tényadatai kerülnek az elemző tanulmány kiinduló pontjába. Az elemző tanulmány másik fontos megválaszolandó kérdése, hogy a kialakult nehézségeken milyen pénzügypolitikai eszközökkel lehet segíteni.

Az agrárium általános pénzügyi és termelési helyzete az 1990-es évek II.felében

A mezőgazdaságban megtermelt termékek volumene az utóbbi években – 1996 kivételével – csökkent, ami érzékelhető az ágazat GDP-hez való hozzájárulásában is. Az ágazat térvesztése folyó árakon értékelve még jelentősebb, mert az ily módon számolt ágazati arányok ma-

¹ A tanulmány a szerző folyamatban lévő F 23137-F6 számú OTKA kutatása keretében készült.

gukban foglalják a jövedelmezőség romlását is. Folyó áron a mezőgazdaság részesedése az 1995. évi 6,7%-ról 5,5%-ra esett vissza az elmúlt évben. 1999-ben a mezőgazdaság GDP-ben képviselt súlya tovább zsugorodott. Előzetes adatok szerint a bruttó hozzáadott érték volumene 1,3%-kal lett kisebb, a jövedelmezőség további romlását pedig a mezőgazdasági árak kedvezőtlen alakulása valószínűsíti. Amennyiben az ágazat gazdasági súlyát a foglalkoztatottak száma alapján vizsgáljuk, hasonló a helyzet: 1995-ben az összes munkaügyi állományba vett foglalkoztatott 8%-a dolgozott a mezőgazdaságban, viszont ez az arány 1999-re 7,5%-ra csökkent. Ez annyit jelent, hogy 1999-ben 16 ezer fővel kevesebb embert foglalkoztatott az ágazat, mint egy évvel korábban.

Az élelmiszerek részesedése a kivitelből évek óta folyamatosan csökken. 1996-ban 15%, 1999-ben 8% volt. Nem elhanyagolható alakító tényezők az élelmiszereket különösen kedvezőtlenül érintő értékesítési lehetőségek, amelyek mind a termelési folyamatokban, mind az áralakulásban éreztették hatásukat. Az export volumene 1997-98-ban – az átlagnál mérsékeltebben, de – számottevően nőtt, 1999-ben viszont csökkent. A csökkenés az előző évihez képest 10%-ot tett ki. A gabona és gabonakészítmények kivételével – folyó dollár értéken számolva – 1997 óta folyamatos a csökkenés a kiviteli piacon. A gabona és gabonakészítmények exportja – a mindenkor terméseredmények által biztosított export árualapok alakulásával is összefüggésben – az 1996. évi alacsony szintről 1997-ben és 1998-ban jelentősen megemelkedett, 1999-ben azonban ismét csökkent. Az élelmiszer behozatal importon belüli részaránya 4,5% volt 1996-ban, 1999-ben pedig 3%. Ugyanakkor 1996-hoz képest az élelmiszer import volumene 28%-kal nőtt, amely aggasztó tendencia egy jó természeti és termőhelyi adottságokkal rendelkező országban.

A mezőgazdasági termékek bruttó termelése az 1995-1996. évi növekedés után 1997-ben és 1998-ban is csökkent, 1999-ben viszont az előző évi szint körül alakult, tehát a stagnálás jelei kézzelfoghatóak. A

gabonatermesztés 1999-ben 11,3 millió tonna volt, 1,7 millió tonnával – 13%-kal – kevesebb mint 1998-ban. Búzából az 1998. évinél közel 40%-kal kisebb területről, 46%-kal kevesebbet, 2,6 millió tonnát takarítottak be. A belföldi ellátást csak az előző évi raktárkészletekkel kiegészítve sikerült megoldani, az export azonban kétharmadával csökkent az előző évihez képest. A termésátlagok is csökkentek 1998-hoz képest: a búzáé 13%-kal, az árpáé 12%-kal. Az állattenyésztés termelési volumene 1%-kal zsugorodott 1998-hoz képest. A szarvasmarha állomány 8%-kal, a tehénállomány pedig 5%-kal lett kevesebb. A vágómarha termelés illetve előállítás 24%-kal zuhant vissza. A tehéntej termelés 2%-kal csökkent, míg a sertés és anyakoca állomány 3%-kal. A mezőgazdasági ágazat beruházásai 1999-ben 79,2 milliárd forintot tettek ki, volumenben 3,3%-kal kevesebbet, mint 1998-ban. Az élelmiszer-gazdaság 2000. évi gazdálkodási keretei érdemben nem változtak a tavalyihoz képest. Minden maradt a régiben.

A kárpótlási, vagyonnevesítési és szövetkezeti átalakulási folyamatok lezárása után, egy a korábbiakhoz képest viszonylag lecsendesedett szervezeti-törvényi változási állapotban jól érzékelhető a magyar mezőgazdaság akut válsága. Az ágazat leértékelődése teljes körű, hiszen mind a termelési, mind az értékesítési vonalon teljes az agrárium visszaesése. A szarvasmarha állomány egyedszáma az elmúlt évtizedben 40%-kal, a tejtermelés és a vágóállat termelés pedig 30-35%-kal csökkent. A juhállomány visszaesése 50%-os. A mezőgazdaság, mint az 1980-as évek végéig bezárólag a nemzetgazdaság exportjának motorja és mint jelentős húzóágazat megszűnt létezni. Szerepe jobbra a szociális funkciók ellátásában mérhető, hiszen a rendszerváltozást követő években az ipari munkahelyek tömeges megszűnésével a mezőgazdasági ágazat egyfajta szociális foglalkoztatóvá is vált. Amennyiben az ágazat visszaesett teljesítményeinek okait, eredőit vizsgáljuk a Szűcs István vezette AKII kutatócsoport adatai alapján is a válság okai egyértelműen megadhatóak:

„A háztartások 79,4%-a 1 ha alatti birtokkal rendelkezik, ezen belül a háztartások 57%-ának legfeljebb 0,2 ha földje van. Az 1,8 milliós tulajdonosi népességből a tulajdonosok közel 80%-a a privatizációval sem jutott nagyobb törpebirtokhoz, mint amit korábban a háztáji és az illetmény földhasználat nyújtott számára...Az egyéni gazdálkodói kör a tulajdonában lévő földből saját maga csak 59%-ot művel meg, míg a többit, vagyis földtulajdonának 41%-át bérbe adta a tsz-ek és a kft-k részére. /Szűcs István, 1997./

Az AKII kutatási adatai alapján is kikövetkeztethető, hogy a kárpótlási és vagyonnevesítési folyamatok után kialakult – a politikai vezetés által preferált és követendő agrárpolitikai irányként kezelt –, családi magángazdaságok alig 10%-a tekinthető csak árutermelésre alkalmasnak, olyan földterülettel és eszközállománnyal rendelkezőnek, amely a családok élelmiszer szükségleteinek lefedése után rendszeres gyakorisággal, legalább a gazdaság fenntartását lehetővé tevő jövedelmezőségi szinttel az árutermelő gazdaság kritériumainak megfelelne.

Az agrárium hitelezésének követelményei

A mezőgazdaságban felhalmozódott problémák felvetik a megoldás, az előbbre lépés igényének szükségszerűségét is. Az ezredforduló egyik legfontosabb kérdése, hogy a szétaprózódott birtokszerkezetre milyen finanszírozó bankrendszer illeszthető, illetve van-e értelme a mezőgazdaságban egyfajta hitel- vagy támogatási expanziót úgy végrehajtani, hogy az ágazat piaci egyre szűkülnek, a jövedelmező gazdálkodásnak pedig alig van esélye. A mezőgazdaság sajátos pénzügyi szempontjainak számbavétele alapján az agráriumhoz rendelhető bank- és támogatási rendszer fontosabb követelményei is felvázolhatók. A kialakult termelési alapokra szervesen illeszkedő finanszírozási szerkezet felvázolását az is alátámasztja, hogy a jelenlegi válságából való kilábalás megindítása a magyar államháztartás ugyancsak szűkös pénzügyi pozícióiból kifolyólag, alapvetően indokolt, hogy hiteltöke oldalról szerveződjön meg. A termelési alapok, kiváltképp a birtokszerkezet fo-

lyamatos koncentrációja és centralizációja azonban dilemmát okoz a beavatkozás időpontja és módszere tekintetében.

A mezőgazdasági termelés alapjai biológiai-természeti meghatározottságúak. A termelési ciklusok hosszabbak mint a nemzetgazdaság más ágazataiban. A termelési folyamatok kiadásai és bevételei nemegyszer távol esnek egymástól. Ezek alapján a készletezési- és a munkacsúcsok ciklikussá teszik a gazdálkodást az agráriumban, sőt a tőke megtérülést is bizonytalanná. Az agrárszektor működését garantáló pénzellátás biztosításából az 1980-as évek második felétől a kormányzat, majd az 1990-es évek I. felétől – a tulajdonosi és szervezeti változások felgyorsulásától kezdődően – pedig a bankrendszer is elindította a tőke kivonást. Elmondható, hogy a fiskális és monetáris szigorítások az élelmiszer gazdaság átalakulásával és válságával függnek össze, azal időben is egybeesnek. Természetesen a tőke kivonási folyamatok csak felerősítették az ágazat teljesítményeinek zuhanását, első körben a forgóalapok, majd második körben a termelés tartós alapjainak feléléséhez vezettek. Időközben a világ megváltozott fogyasztói igényeihez igazodó és kiszámítható volumenű mezőgazdasági termékkört előállító országok az egyes felvevő piacokon stabilizálták jelenlétüket. Ezzel egy időben azonban a szervezeti és tulajdonosi struktúrát váltó magyar mezőgazdaság a korábbi komparatív előnyeit elveszítette, így mind a hazai, mind a külső felvevő piacokon jelentős térvesztést szenvedett el. Az agrárium feltámasztásához azonban jelentős tőkeexpanziót kellene biztosítani, mert az tény, hogy a potenciálisan megcélzott felvevő piacok előfinanszírozására nem számíthatunk, ugyanakkor mind a kisüzemi, mind a nagyüzemi gazdálkodási formákban a teljesítmények növeléséhez szükséges saját tőke forrás hiányzik. A mezőgazdasági feldolgozó üzemek részéről történő termelés előfinanszírozás az 1990-es években lejátszódott privatizációs folyamatok után ugyancsak nem kínálkozik reális beavatkozási lehetőségnek. A magyar élelmiszeripart privatizáló külföldi szakmai befektetők ugyanis azokból a fejlett mezőgazdasági kultúrájú és ezáltal túltermelésre képes országokból érkeztek, amelyek a magyar mezőgazdaság konkurenciájának minősülnek. A

növényolaj ipar, a cukoripar, a söripar, a dohányipar, a tejipar és a húsipar privatizációja kapcsán egyaránt elmondható, hogy a magyar vállalatok megvételének alapvető stratégiai szempontja az általuk ellátott piacok kivásárlása volt. Az új tulajdonosok – egykori versenytársaink, a termékfeleslegeik elhelyezését biztosítandó –, a magyar állami tulajdonú élelmiszeripar által korábban ellátott külső és belső piacokat egyaránt lefedték. A magyar élelmiszeripari üzemek folyamatos bezárása és a feldolgozóipari teljesítmények visszafogásai arra engednek következtetni, hogy a privatizáció után az új tulajdonosok az extraprofitot nem kizárólagosan az olcsóbb magyar munkaerő és a lényegesen alacsonyabb felvásárlási árak révén akarják elérni. A privatizált feldolgozók első körben a felvásárlási ár és volumen lebegtető, majd második körben az alapanyag termelést egyértelműen visszafogó üzletpolitikájukkal, majd harmadik lépésként a belföldi és a hagyományos exportpiacokon egyedülivé vált, vagyis konkurencia nélküli pozícióból adódó fogyasztói árpolitikával az extraprofit növelésének leghatékonyabb módszerét alkalmazzák. A magyar alapanyag-termelők élelmiszeripari üzemek által történő termelés előfinanszírozása a privatizált profit centrumok részéről így stratégiai szempontból nem elsődleges.

A kormányzat azonban nem vonhatja ki magát az élelmiszer feldolgozók privatizációja után sem a mezőgazdasági termékek piaci- és termelési feszültség oldó közraktározás szerű felvásárlásából.

„A közraktározás lehetőségének kiterjesztése a külföldi közraktárak magyarországi fióktelepeinek engedélyezése jó esélyt teremt arra, hogy az áru- és pénzforgalmi viszonyok tovább fejlődjenek a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági termények külső piacokon történő biztonságos elhelyezése, átmeneti tárolása, közraktározása a termelés optimális recirkulációja szempontjából elengedhetetlen. A fióktelepi közraktározásba kezdő külföldi vállalkozásoknak mindaddig – azonban – számos bizonytalansági tényezővel kell számolniuk, amíg a hazai mezőgazdaság helyzete nem stabilizálódik.” / Lentner Csaba, 1999./

A magyar mezőgazdaság válságból való kilábalásához azonban vitathatatlan, hogy induló tőketöbbletre van szükség. Ez mint látható sem az állami költségvetési, sem az élelmiszeripari felvásárlói oldalról biztonságosan nem tervezhető, ezért pénzügyi, hiteléleti és uniós segélyek oldaláról is indokolt számba venni a lehetőségek tárházát.

A magyar agrárium hitelintézeti finanszírozásának lehetőségei és nehézségei

A magyar mezőgazdaság finanszírozási helyzetének áttekintéséhez fontos szempont, hogy az 1990-es évek elejétől a Magyar Nemzeti Bank a maastrichti kritériumokra hivatkozva folyamatosan kivonult az ágazat refinanszírozásából. A refinanszírozási hitel lehetőségek megszűnésével azonban az 1990-es évek elején még állami tulajdonban lévő bankok önmagukban, saját kockázataikra egyre kevésbé merték vállalni az ágazat hitelezését.

Az 1990-es évek második felétől felgyorsuló kereskedelmi banki privatizáció áttételesen kiszolgáltató helyzetet teremtett a mezőgazdaság számára is.

„A pénzügyi intézetek erőviszony átrendeződése a magyar állam ellenében azon külföldi befektetők irányába ment végbe, amelyek származási országaiban a magyar termelőkkel piaci versenyben álló, termékfelesleggel rendelkező farmgazdaságok működnek.” /Lentner Csaba, 1998./

A kereskedelmi banki szektor nemzeti érdekköréből kikerülő privatizációja mellett a másik súlyos probléma, hogy a mezőgazdaság hosszabb termelési ciklusaihoz és a nemzetgazdasági átlagnál alacsonyabb jövedelmezőségi viszonyaihoz illeszkedő földjelzálog hitelezés működési kerete bár megteremtődött, de a mezőgazdaság irányába megnyilvánuló fejlesztési hitelek folyósítása a mai napig is várat magára. Mindezek együttesen az ágazat átfogó hitelezésének a hiányát vetik fel. Elmondható az is, hogy a mezőgazdasági szétaprózott birtok-

struktúra kereskedelmi- vagy akár földjelzálog hitelintézeti oldalról finanszírozhatatlan. A kisebb hiteligényt támasztó szétaprózott birtokstruktúrára a hagyományosan illeszkedő takarékszövetkezeti forma felpezsdítése azonban oldhatná az ágazat akut hitelproblémáit. Tény, hogy a „a bankrendszer mértéktelen állami konszolidálására összpontosító kormányzat elmulasztotta az agrárhitelezési koncepcióját megfogalmazni. A nagy bankok hitelnyújtási lehetőségein számos olyan agrárfinanszírozási pénzintézeti forma is létezik, amelyek az akut tőke hiányt enyhíteni tudnak. Az állami agrárhitel koncepció kidolgozásához elég lett volna a magyar agrár-pénzügyi intézményrendszer történeti áttekintését elvégezni és mellé tenni a hathatós kormányzati akaratot”. /Lentner, 1998./

A gazdaságok hiteligényének tőkeösszeg és futamidők szerinti csoportosítása, majd az optimális finanszírozást biztosító hitelintézetek megszervezése és tőkeellátása a mezőgazdaság hitelezési anomáliáit feloldhatná. A birtokméret alapján amennyiben más-más típusú és tőkeellátottságú a finanszírozó bank, akkor a hozzá illesztett pénzintézeti oldalról tőkehiányról nem lehet beszélni. Magyarországon 1947-ig a mezőgazdaságnak hitelező pénzintézeti rendszer sokszínűsége volt tapasztalható. A nagybankok a nagybirtokosokat, a középbankok a középparaszti gazdaságokat, míg az 1-2 holdas gazdákat a falusi hitelszövetkezetek finanszírozták.

A szétaprózódó mezőgazdasági birtokszerkezet kialakulásának 1990-es éveiben a falusi takarékszövetkezetek mind nagyobb szerepet vállaltak a kisparaszti mezőgazdasági hitelezés, a gazdaszövetkezetek és vidékfejlesztéssel összefüggő falusi vállalkozások hitelezésében. Az integrált takarékszövetkezetek összesített mérlegfőösszege 1998-hoz képest 20,6%-kal növekedett és 374,3 milliárd forintra emelkedett 1999 évvégére. Működésük előnye, hogy a legapróbb településen is jelen vannak, aktív betét- és hiteltevékenységet végeznek és a tőkeerejük alapján alkalmasak arra, hogy a szétaprózott birtokstruktúra legapróbb gazdaságainak még elfogadható költségekkel hitelt tudjanak biztosítani.

A szép eredményeket már 1997-ben beárnyékolta a takarékszövetkezetek által 1989-ben létrehozott Takarékbank Rt. privatizációja. Az 1 milliárd 35 millió forint alaptőkével alapított Takarékbank azonban fedezetlen és felelőtlen hitelek nyújtásával az 1990-es években 17 milliárd forint veszteséget halmozott fel, amelyet a Magyar Állam az adófizetők pénzéből konszolidált.

A szorult pénzügyi helyzetben lévő Takarékbank közel 61%-os részarányú tulajdonrészéért a német szövetkezeti gazdák tulajdonában lévő Deutsche Genossenschaftsbank vezette konzorcium 532%-os árfolyamot fizetett. A privatizációs sikertörténetnek azonban egyáltalán nem nevezhető az ügylet, mert az új tulajdonos ezzel a takarékbanki privatizációval szabad bejárást szerzett a már akkor 180 milliárdos mérlegfőösszegű, a vidéki kisvállalkozókat és a falusi lakosságot legjobban ismerő és hitelező magyar takarékszövetkezetek 1800 fiókot számláló országos hálózatába. Üzleti szempontból a 4,4 milliárd forintos privatizációs vételár 3-4 év alatt azonban bőven megtérült az állam által konszolidációs kötvények formájában juttatott támogatások kamataiból is. A bankalapító takarékszövetkezeteket már eleve meg sem hívták a privatizációs pályázatra, végül pedig a magánosítás lezajlása után kisebbségben maradtak a saját bankjukban, ugyanakkor egy opciós-elővételi jogot helyeztek kilátásba a részükre, miszerint 5-10 év elteltével visszaszerezhetik a többségi tulajdonrészt a DG banktól – piaci áron-, az általuk alapított bankban.

A falusi takarékszövetkezetek Takarékbankban való térnyerésének azonban ellent mond, hogy a jelenleg hatályos Hitelintézeti törvény 216. § /1./ bekezdése a szövetkezeti hitelintézetek kötelező integrációs tagságát helyezi kilátásba. A Pénzügyminisztériumban – egészen a közelmúltig – egy olyan jogszabálytervezet volt napirenden, amely szerint az integrációs kényszertagság a szövetkezeti hitelintézetek teljes körére vonatkozna, az 1,5 milliárd forint saját tőkével rendelkező takaré- és hitelszövetkezetek kivételével.

A PM álláspont szerint az integrációs bank részesedést szerezhet a kötelezően integráció alá vont takarékszövetkezetben, sőt felügyeleti intézkedést is kezdeményezhet vele szemben.

A pénzügyminisztériumi elképzelések szerint az integráló bank jogosultsága a takarékszövetkezetek könyvelésének átvizsgálására és az ügyvezetésben való részvételre is kiterjedne, a kötelező üzletpolitikai iránymutatás kijelölésén túl.

Az integrációs bank szerep – a megalkotott feltételek alapján – a Takarékbank Rt-re, illetve az azt 1997-ben privatizáló DG bankra várna jó eséllyel. Az integrációs bank kiterjesztett hatalma a jó működési esélyeket mutató, önálló, családi gazdaság barát üzletpolitikát folytató és magyar tulajdonban lévő 192 takarékszövetkezet teljes körű privatizációját, gazdálkodásának és a falusi gazdálkodók felé megnyilvánuló üzletpolitikájának az elvesztését jelentené. Az integrációs kényszer törvényi előírása újabb piaci térnyerést jelentene a családi gazdaságokban, néhány hektáron dolgozó magyar parasztok felett a német szövetkezeti gazdák tulajdonában lévő DG bank, illetve az általa már 60%-ban privatizált Takarékbank Rt. javára.

A mezőgazdaságot egykor átfogóan hitelező magyar kereskedelmi bankrendszer külföldi bankok részére végbement, áron aluli privatizációja és az azt követő, a hazai vállalkozókat kiszolgáltatottá tevő hitelpolitika intő tanulságként felveti, hogy a takarékszövetkezeteket és az általuk hitelezett parasztgazdaságokat – mint a birtokméret szerinti legkisebb mezőgazdasági termelő egységeket – nem szabad kiszolgáltatni a külföldi pénzintézet monopolista, saját parasztjait védő és támogató hitelpolitikájának. A családi gazdaságokat és gazdaszövetkezeteket teljesen elsorvasztaná a német DG bank üzletpolitikája, amivel a német szövetkezeti gazdákat segítené a piaci versenyben. Mindez a nagyobb gazdaságméretek között gazdálkodó magyar mezőgazdasági üzemek és néhány magyar tulajdonú élelmiszer-feldolgozó és a külföldiek által privatizált kereskedelmi bankok üzleti kapcsolatában már végbement.

A magyar bankrendszerből 1947-ben kiiktatott Földjelzálog Hitelbank az újjászervezése utáni működését 1998 márciusában kezdte meg. A bank stratégiájának egyik fő célkitűzése, hogy szakosított pénzügyi intézményként új, biztonságos, 5-10 éves futamidejű, lehetőség szerint fix kamatozású értékpapírok, a jelzáloglevelek kibocsátásával megszerzett forrásokra alapozva hosszú lejáratú fejlesztési hitelekkel kívánja erősíteni a nemzetgazdaság növekedését. A bank azonban a Nemzeti Földalap létrejöttével látja csak megteremthetőnek azokat a feltételeket, amelyekkel a föld jelzáloghitelezési üzletágát elindíthatja. A mezőgazdaság szétaprózódott birtokstruktúrája, az alacsony jövedelmezőségi színvonal, a földnyilvántartások kezdetlegessége azonban akadályt gördít a bank mezőgazdasági üzletpolitikája elé. További problémák származhatnak a magyar gazdaság hullámzó inflációs trendjeiből is. Amennyiben a bank csak a hitelezett gazdaság földárának növekedését veszi csak figyelembe hitelfedezetként, úgy elviekben mindig több hitelt adhatna ki. Az inflációs menedékérték alapján emelkedő földárak erre reálisnak tűnő lehetőségeket teremthetnek. Az infláció csökkenése után azonban a föld árak is esni fognak, ugyanakkor a hitel visszafizetés folyó termelésből való kigazdálkodása aggályossá válhat a csökkenő infláció és jövedelem értékek alapján. A Földjelzálog Hitelbanknak ugyanakkor nem lehet az a célja, hogy a hitelezett gazdaságok földjeit jelzálog fedezetként tömegesen bevonja. A jelzáloghitelezésnek a termelési folyamatok tartós jövedelmezőségi színvonalának elősegítését is figyelembe kell venni. A kiszámítható, biztonságos mezőgazdasági termelést kell szolgálnia.

A Földjelzálog Hitelbank általános működési mechanizmusából kifolyólag a bank hitelezési forrás fedezetét előteremtő jelzálog levelek kibocsátáskori infláció, illetve a jegybanki alapkamatok alapján a hitel futamidejének teljes időtartamára fixen adottak. A jelzálogbank ezen működési alapelvéből kifolyólag problémaként jelentkezhet a későbbiekben hogy, a magas inflációs környezetben a magas fix kamaton kibocsátott jelzálog levél fedezete mellett nyújtott jelzálog hitel kamata is magasán tartott a hitel teljes futamideje alatt. A jelzálog hitelszerző-

désekben a bank viszont arra vállaltat kötelezettséget ügyfeleivel, hogy a kölcsön a lejáratot megelőzően nem fizethető vissza, másrészt csak a hitelező egyoldalú döntése alapján van lehetőség az ügyleti kamat módosítására. Például az 1998 októberében kötött jelzálogszerződésekben 5 éves futamidőre 23%-os jegybanki alapkamaton + 2% kamatmargon kötött hitelszerződéseket az FHB. Egy csökkenő infláció környezetben nyilván a gazdálkodók jövedelmezőségi színvonala is kisebb, így a magas infláció idején bevállalt hitelkamat kigazdálkodása is aggályossá válhat. A kamat probléma megoldásában az állami költségvetés hatatos beavatkozása segíthet, ugyanúgy mint a mezőgazdasági felvásárlási árak állami intervenciós politikával karbantartott elfogadható jövedelem tartalmának stabilizálásában.

Állami támogatások

Az 1999. évi agrártermelés visszaesése kapcsán meghatározó jelentősége van az elhibázott és ugyanakkor csak az egyes részvertikumokat felölelni képes állami támogatási politikának is. 1999-ben 126,7 milliárd forintos támogatási keret állt az agrárium rendelkezésére. Ezen belül 38,8 md. a piaci, 48 md. a termelői, 31,5 md. volt a beruházási keret. Az FVM költségvetés összeomlásának és a jelentős termelés visszaesésnek az okai az alábbiakra vezethetők vissza :

- 1998-ban a költségvetési törvény 110,8 milliárdos támogatási előirányzatot tartalmazott, a tényszám pedig 121,3 milliárd forint lett. Mind 1998-ban, mind 1999-ben a költségvetési támogatási növekmény alatta van az 50%-os kormányzati ígérvényeknek, sőt még az agrárgazdaság fejlesztéséről szóló törvényben előírt mértéknek is, amely 16,5%.
- 1998. évről részben a terményértékesítési nehézségek okán, részben a szokásosnál nagyobb mértékű beruházás átütemezés

következtében a szokásosnak duplája, több mint 20 milliárd forint áthúzódó támogatási igény terhelte az 1999. évet.

- Az FVM által 1999-re meghirdetett támogatási rendelet alapjainban csoportosította át az agrártámogatásokat. 1999-re csökkentek a piacra jutási és beruházási támogatások, ugyanakkor nőttek az agártermelési támogatások, aminek felét (19,2 milliárd forintot) az 1-300 ha között gazdálkodók alapvetően szociálpolitikai jellegű, földalapú támogatására különítették el.
- Az FVM piaci feszültségek oldása kapcsán hozott intézkedései sok esetben fajlagosan magas ráfordításúak voltak, mint például az 1998. őszi gabonavásárlások, vagy 1999-ben az árterületeken megvásárolt sertések, amelyek 193 Ft/kg minőségtől független felvásárlási árát 100-150 Ft/kg vágási, tárolási költség terhelte.
- Az FVM az 1999. évi támogatási rendeletek meghirdetésekor az agrárgazdaság modernizációját alapvetően meghatározó beruházási támogatási keretknél kezdte meg a takarékoskodást, így 1999-ben építési beruházásokhoz nem hirdetett meg fejlesztési támogatást.
- 1999. április 15-ével megszüntette az új típusú beszerző-, értékesítő-, szolgáltató szervezetek, illetve a TЭСZ-ek támogatását, amely jogcímen az alakulási költség 50%-ának, illetve legfeljebb 15 millió forint egyszeri forgóeszköz feltöltésre lett volna lehetőség.
- 1999. április 23-ával a 8/1999. számú FVM rendelet módosításával lehetetlenné vált az 1998-ról áthúzódó beruházási támogatások 1999. Évi igénylése, mert olyan nem alapos feltételek kerültek beállításra, miszerint a beruházásokat – ha az egyébként jogosan elnyert támogatást az érintettek igénybe kívánják venni – csak 2000. január 1. és február 28. között helyezhetik üzembe, illetve ekkor hívható le az 1998. Évi fel nem használt támogatás.

- 1999. május 5-ével az FVM leállította a gépek beszerzéséhez és lízingeléséhez adható beruházási támogatásokat is, miközben a beruházási keret 60%-a még nem került folyósításra, de a gépberuházásra előirányzott mintegy 10 md. Forintból csak 5 md. Forint került lehívásra. A másik 5 milliárd forint a piaci gondok kezelésére került átcsoportosításra.

Az agrárgazdaság állami támogatási igényei az ágazat válságának elmélyülésével csak tovább növekednek. Az elhibázott támogatási intézkedések helyrehozatala újabb többlet milliárdokat emészt fel. Az FVM válság-elhárítási intézkedései reálértékben is növekvő költségvetési támogatási igényt jelenítenek meg, de miáltal az alapanyag termelő mezőgazdasági ágazatok fölött monopóliumot alkotó élelmiszeripari és hitelintézeti kör nem a kormányzat hatáskörében van, így a többlet támogatási értékek az ágazati összeteljesítményekben javulást nem feltétlenül váltanak ki. Az agrárium össztermék kibocsátásának fajlagos mutatói így egyértelműen romló képet mutatnak, mert a termelési fázisban pótlólagosan megtámogatott állattenyésztési és növénytermelési ágazatok terméktöbbletének társadalmi és piaci hasznosulása kétséges. Az 1999. évi 216,4 md. Ft-os költségvetési támogatás tényleges felhasználása után, a 2000. Évre jóváhagyott 259,5 md. / 413 md. Ft helyett /, majd a 2001-re formálódó 290 md Ft-os PM javaslat és a 405 md. Ft-os FVM állami támogatási igény ágazati többlet teljesítményekben való megjelenése ezért aggályosnak vélelmezhető. A kor követelményeitől eltérő birtokszerkezet polarizáció és a hozzá nem igazított közgazdasági feltételrendszer, továbbá az alapanyag-termelő ágazatok fölötti hitel – élelmiszer-feldolgozói – és kereskedelmi monopóliumok kormányzati hatáskörből való kikerülése összességében azt eredményezik, hogy az állattenyésztési és növénytermesztési célokra juttatott többlet állami támogatási értékek, többlet ágazati teljesítményekben való megjelenése nem feltétlenül következik be.

Európai Unió támogatások az agrárszektorban

A magyar mezőgazdaság állami támogatás politikájában és hiteltőke kipótlásában amennyiben az eddig megismert visszafogó tendenciák érvényesülnek az elkövetkező években is – vagyis az ágazat semmit sem nyer vissza az elvesztett jövedelem pozícióiból –, akkor biztosra vehető, hogy folytatódik a leépülés és a gazdálkodók nagy többsége biztos vesztese lesz az EU csatlakozásnak.

Felmerülhet az lehetőség is, hogy az agrárrolló néhány év alatti összezárással kényszerül az agrárkormányzat a paraszti jövedelmek egy részét pótolni, ami viszont felboríthatja a nemzetgazdaság csökkenő inflációs trendjét és ezen keresztül a fiskális-monetáris politika eddigi eredményeit.

Harmadik elvi lehetőségként az agrártámogatásokban meglévő mintegy 270 milliárd forintos támogatottsági hátrány ha részben az EU csatlakozás időpontjáig ledolgozásra kerül, úgy ezáltal a nemzetgazdaság pozitív folyamatainak veszélyeztetése nélkül stabilizálódhat az agrártermelés.

Indokolt figyelembe venni azonban, hogy a mezőgazdaság megsegítése állami-költségvetési pénzekből mindig felveti a társadalmi feszültségek keletkezésének lehetőségét és más nemzetgazdasági ágazatok elégedetlenségét. Amennyiben az agrárium többlet támogatást kap, akkor az egészségügy, az oktatás, a belügy azt érzékeli, hogy tőle vették el a pénzt. A magyar költségvetésben meglévő szűk keresztmetszetek, így a szerényebb állami forrásokból megoldható hitelélet megszervezése és az Európai Uniótól megszerezhető, ún. talált pénzek agráriumba történő investálása kínálkozik a legkézenfekvőbb megoldásnak.

Az egységes belső piac éles versenye egzisztenciális kihívást jelent majd az újonnan csatlakozók, így a magyar mezőgazdaság számára is. A feladatok egyaránt vonatkoznak a horizontális (állat- és növényegészségügy, élelmiszerjog-), a strukturális (például a kedvezőtlen adottságú

területek, beruházások támogatása /és a piaci/ termékpálya-szabályozások, intervenció, export visszatérítés) intézkedésekre. Ezekben belül mindenhol megjelenik majd az intézmény- és a gazdaságfejlesztés igénye. A megvalósítandó feladatok támogatásának alapvető forrása a nemzeti költségvetés, ami számos esetben kiegészül a Közösség támogatásaival a PHARE és a SAPARD programok által biztosított forrásokkal.

Az agrárgazdaság fejlesztéséhez kapcsolódó PHARE támogatás az ágazati reformok, a piacgazdaságra való áttéréshez szükséges intézményfejlesztés, a szabályozás korszerűsítését, továbbá a mezőgazdasági termelők hitelforrásainak bővítését segíti. A regionális fejlesztés támogatásával a fejlesztési politikák, a jogi szabályozás és az intézményrendszer kialakítása egyes régiókban a fejlesztési programok forrásainak kiegészítésével valósul meg. Az agrárszektor a PHARE programból az 1990-2000 időszakban több mint 100 millió euró támogatást kapott, amelynek szerkezeti megoszlását az I. számú táblázat mutatja be. Ennek legnagyobb része az évtized első éveiben érkezett, míg 1994-1997 között csak egyetlen PHARE program indult. 1990-1997 között az országba 787,5 millió ECU PHARE segély érkezett, amelynek a 10%-a került a mezőgazdaságban felhasználásra. 1998 óta a mezőgazdaság újra kiemelt helyet kap a PHARE programok között. 1998-ban és 1999-ben az éves támogatás mértéke 15 millió euró körül alakult. A 2000. évi Nemzeti Program keretében újabb nagy intézményfejlesztési projekt megindítása várható.

Az Agenda 2000 értelmében a társult országok támogatása a 2000. évtől kezdve a PHARE-program mellett két új „csatlakozás előtti támogatási eszközzel” (Pre-Accession Instruments) – az infrastrukturális és környezetvédelmi programokat finanszírozó ISPA, illetve a mezőgazdaság és a vidékfejlesztési célra igénybe vehető SAPARD programmal – bővül. A SAPARD programnak kettős célja van: Egyrészt segítséget nyújtani a tagjelölt országoknak az EU-s jogrend átvételéhez, beleértve a Strukturális Alapok, különös tekintettel pedig az Európai Mezőgazdaság és Garancia Alap fogadására való felkészülést is, másrészt pe-

dig hozzájárulni egy fenntartható mezőgazdaság és vidékfejlesztés kialakításához.

A SAPARD egyúttal a Strukturális Alapok fogadására is felkészíti az országot. A program 2000 és 2006 között, vagyis csatlakozásunk időpontjáig – tekintettel arra, hogy a csatlakozás időpontjában megszűnik a jogosultságunk a SAPARD segélyekre –, évente 38 millió EUR (mintegy 10 milliárd Ft) vissza nem térítendő támogatást kap az ország, addig a Strukturális Alapokból ennél nagyságrendileg többet.

A SAPARD egyik sajátossága, hogy kötelezően előírja a nemzeti költségvetésből történő társfinanszírozást. Ennek aránya program, valamint a támogatás formájától függően változó. Számolnunk kell azonban azzal, hogy az Unió által biztosított mintegy 10 milliárd Ft mellé a magyar költségvetésből – amennyiben az összes segélyt jövedelemtermelő beruházásokra fordítjuk – hozzávetőleg 3,3 milliárd Ft-ot kell évente erre a célra biztosítani, mivel a SAPARD Rendelet szerint a beruházásokra fordított közpénzek aránya 75% uniós segély és 25% nemzeti támogatás.

Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozását követően jogosulttá válik az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból /EMOGA/ való részesedésre, amely két szekcióból áll:

- Garancia Alap, amely az agrárpiaci szervezeteket, az 1. célkitűzésen kívül eső régiókban vidékfejlesztési intézkedéseket és bizonyos állategészségügyi, valamint a Közös Agrárpolitikával összefüggő információs intézkedéseket finanszíroz
- Az Orientációs Alap, amely azon vidékfejlesztési projekteket finanszírozza, amelyek nem esnek a Garancia Alap alá.

A Bizottság az AGENDA 2000-ben felvázolt reform elképzelésekkel megpróbált választ adni a kihívásokra. A reform fő célkitűzései a következők voltak:

- a versenyképesség növelése a mezőgazdasági termékek belső árainak csökkentésével
- az európai termelési struktúra, a családi farmgazdaságon alapuló agrármodell fennmaradásának biztosítása a hagyományokra épülő, multifunkcionális, a vidéki életben kiemelt szerepet játszó mezőgazdasági termelés, a vidéki élet értékeinek megőrzésén és a foglalkoztatási keretek biztosításán keresztül
- a támogatások igazságosabb elosztása, a tagországi beleszólás növelése
- egyszerűbb, átláthatóbb mezőgazdasági politika kialakítása, amelyben világosan szétválnak a tagországi, illetve közösségi eszközök.

A 2000. évet követő belső és külső kihívásokra választ adandó reform keretében ösztönözni fogják a versenyképes és környezetbarát agrárszektor kialakítását, valamint a támogatási rendszerben is változtatásokat terveznek, úgy, hogy az eddigi gyakorlattal szemben a támogatásokat nem a termékek, hanem a termelők szerint azonosítják.

Hosszútávon a reformok megteremtik a megfelelő feltételeket a csatlakozásra váró országok agrárgazdaságainak integrálására, amely folyamatnak a társult országokbeli megfelelője az előcsatlakozási alapok támogatásával indult meg.

Összegzés helyett...

A reálértékben apadó és hatékonytalan? állami támogatások és a növekvő Európai Unió támogatások felvetik a kérdést, hogy mire és meddig lesz elég az EU növekvő támogatási expanziója. Lényeges ugyanakkor, hogy a hatékony állami agrárpolitikát nem helyettesíthetik az EU segélyprogramjai, de a célirányos felhasználásuk oldhatja az ágazat pénzügyi feszültségeit.

A mezőgazdasági hitelrendszer gazdaság méretek szerinti megszer-
vezése, majd a takarékszövetkezetek, a földhitelbank és a kereskedelmi
bankok együttműködése, diverzifikált forrásgyűjtése az ágazatnak több-
let likviditást biztosíthat. A termelési alapok szintjén zajló tőkés cent-
ralizációs és koncentrációs folyamatok ugyanakkor felvetik, hogy a
következő évtized közepére ugyanahhoz a birtokstruktúrához jutunk
vissza, mint amelyet az 1990-es évek elején lebontottunk. Az állami ag-
rárpolitika és az agrárhitelrendszer közötti összhang megteremtése
mindezek alapján előtérbe kerül.

Agrárgazdasági Phare-programok 1990-2000 (ezer EUR)											
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Bank-és pénzügy	10700	0	4800	16300	0	0	0	0	0	0	0
Állategészségügy	0	0	0	3400	0	1700	0	0	5000	0	8000
Növényvédelem és környezetgazdálkodás	500	0	0	0	0	1000	0	500	3000	2700	0
Földügy és ingatlan-nyilvántartás	3300	3700	0	3600	0	300	0	0	0	6200	0
Agrárstatisztika és informatika	3700	0	0	6300	0	500	0	510	3000	0	0
Élelmiszeripar	900	3300	0	0	0	0	0	0	3000	0	0
Intézményfejlesztés	1400	5700	0	1200	0	1900	0	470	2000	0	0
Összesen	20500	12700	4800	30800	0	5400	0	1480	16000	8900	8000

Forrás: Miniszterelnöki Hivatal egyedi adatközlése alapján, Budapest, 2000.